

INTERFERENCJA ROSYJSKO- CERKIEWNOSŁOWIAŃSKA W TEKSTACH STAROBRZĘDOWYCH Z XIX-XX W.

W językoznawstwie rosyjskim nie brakuje prac na temat interferencji cerkiewnosłowiańsko-rosyjskiej w historii języka literackiego, jednak piśmiennictwo staroobrzędowców z przyczyn o charakterze raczej ekstralingwistycznym znajdowało się poza zasięgiem badaczy i stan ten zaczął stopniowo się zmieniać dopiero kilka dziesięcioleci temu. Niniejszy artykuł przedstawia problem skomplikowany, przede wszystkim dlatego, że język tekstów staroobrzędowych czasów najnowszych jest dość słabo zbadany. Za A. Martinetem możemy odwołać się do okoliczności o konwencjonalnym charakterze metodologicznym, a więc do konieczności rozpatrywania każdego społeczeństwa jako zamkniętego pod względem językowym i jednorodnego (Мартинет 1979, 18). W przypadku tekstów oryginalnych utworów staroobrzędowych, tak anonimowych, jak i autorskich zastosowanie tradycyjnych metodyk np. opracowanych w ramach funkcjonalnej stylistyki jest bardzo trudne, a czasem wręcz niemożliwe. Tego przyczyną jest „mozaikowy” (Алпатов 2004, 127-128; Дутчак 2011, 281), czy inaczej, hybrydowy ich charakter, uwarunkowany specyfiką treści i stylu wynikających z połączenia różnych warstw historyczno-kulturowych i językowych. Należałoby więc na początku analizować teksty, wyodrębniając w nich z dokładnością chirurga (Алпатов, *ibid.*) elementy należące do poszczególnych warstw, uwzględniając przy tym pochodzenie tekstu, jego przeznaczenie konfesyjne oraz cechy językowe. Wiadomo, że ważne miejsce w spisanych ręcznie bądź drukowanych tekstach, które znajdują się w zeszytach albo w książkach, tych starszych pochodzących z nielegalnych drukarni i najnowszych, zajmują elementy języka cerkiewnosłowiańskiego. Jest to rzeczą naturalną, dlatego że nauka pisania i czytania w staroobrzędowych wspólnotach odbywała się na podstawie cerkiewnosłowiańskich elementarzy (azbuk) oraz cerkiewnosłowiańskich tekstów Psalterza czy Czasownika (Iwaniec 2001, 14-15; Плетнева 2013, 30-31; Orzechowska 2014).

Fragmenty tekstów w języku cerkiewnosłowiańskim występują jako cytaty czy reminiscencje z Pisma Świętego i utworów Świętych Ojców Kościoła, z szeroko rozpowszechnionych w środowisku staroobrzędowym utworów polemicznych, i również mają

zastosowanie w określeniu realiów życia religijnego we współczesnych kalendarzach i pomocach dla wiernych i nastawników. Stosowanie przez staroobrzędowców do początku XX w. wyłącznie czcionki cyrylicy skutkowało tym, że niektórzy badaczy uznają wszystkie teksty za cerkiewnosłowiańskie (np. Jaroszewicz 1989, 465), jednak z takim twierdzeniem nie da się zgodzić. W tekstach staroobrzędowych XIX w. napotykamy różne warstwy języka rosyjskiego: naleciałości rodzimych dialektów, fragmenty języka potocznego (городское просторечие), znanego z utworów folklorystycznych (baśni, bylin, zagadek etc.) oraz z masowej literatury lубkowej (Плетнева 2013); jak również kształtującego się aktywnie w połowie XIX w. standardu. Teksty pochodzące z wieku XX bazują na literackim języku rosyjskim, znika z nich warstwa potoczna, natomiast interferencja staje się bardziej oczywista.

W niniejszym artykule zostanie zwrócona uwaga na występowanie interferencji w kilku tekstach różnych gatunków i różnej objętości, pochodzących z różnych okresów historycznych. Większość tekstów pochodzi ze zbiorów byłego klasztoru pw. Świętej Trójcy i Zbawiciela w Wojnowie (Pojezierze Mazurskie, Polska).

1. Teksty hymnograficzne: kanony

W badaniach nad literaturą liturgiczną analiza tekstologiczna zwykle odbywa się w celu określenia charakteru przeprowadzonej korekty lub redakcji wydawniczej. Zestawienie tekstów kanonów zawartych w dwóch Wielkich i jednym Małym Kanonniku¹ wykazało różnice graficzne i ortograficzne, gramatyczne i leksykalne.

W Kanonniku „Poczajowskim” i w Małym występuje hiperkorekcyjna forma fleksyjna w tytule kanonu do Matki Bożej Hodegetrii: *Канон Богородице Одигитрию* zamiast *Одигитрии*, być może na wzór: Канон Богородице Знамению. W taki sam sposób zostaje zorganizowana kolokacja w tytule *Ἐπιτηδεῖα πρὸς τὴν ἐκείνην ἀκλόνητον* (zamiast *ἀκλόνητον*).

Mały Kanonnik zawiera zapisy zrobione na kk. 20v., 27 ołówkiem. Charakter pisma przypomina ten znany z zapisów własnościowych matki przełożonej Eupraksji (Jeleny Pietrowny Dikopolskiej). Zgodnie z uwagą w Troparionie do Krzyża (k. 20v.) należy śpiewać zamiast <поки́ды> *держáвномꙋ црѣю́ нашемꙋ* <на сопроти́вныя дáрънѣ> — *правосла́внымꙋ христѣ́аномꙋ*, na k. 27 w Kondakionie tegoż kanonu nad słowami <возвее́ли

---

¹ Большой канонник, ложные выходные данные: В типографии Почаевской, 4⁰, 25 x 19 см, 568 к. најрѣднѣй 1908 г.; Большой канонник, Москва: Типография при Преображенском богаделенном доме, 1909; 4⁰, 25 x 19 см; 608 к.; Малый канонник, ложные выходные данные: [В типографии Почаевской] (Уральская старообрядческая книгопечатня?), 8⁰, 17 x 11,2 см, 96 к.

Mały Kanonnik³, który najprawdopodobniej, po pierwsze, został wydrukowany legalnie w drukarni Andrieja Simakowa w Uralsku; po drugie, należy do wydań popowskich (Вознесенский/ Мангилев/ Починская 1996, 64; Потехина 2016, 181); różni się od bespopowskich wielkich kanonników pod kątem grafiki i ortografii. Wydawca Małego Kanonnika nie stosuje pajerków do znakowania dzielenia wyrazów, prawie nie używa ich na miejscu samogłosek redukowanych, chyba że w przyimkach kończących się na spółgłoskę zamiast jera, na ogół drukuje przyimki oddzielnie, nie łącząc ich z rzeczownikami. Znaki intonacyjno-interpunkcyjne (przecinki i kropki) stawia nie na poziomie poprzeczek liter, tylko na linijce.

	Kondakion do Podwyższenia Krzyża	Kondakion do Świątego i Życiodajnego Krzyża
Mineja 1636	ВОЗНЕСЫНЕСА НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ,/ ТЕ- ЗОИМЕННІТОМЪ ТИ НЫНѢ ЖИТЕЛЬСТВЪ,/ ЦЕДРЪОТЫ ТВОА ДАРЪИ ХЕ БЖЕ. ВОЗВЕЕЛН/ СІЛОЮ СВОЮЮ КЛГОВЪКРНАГО ЦРЪА НАШЕГО, ПОКЪДЫ ДАА ЕМЪ НАСОПОРТАТЫ. ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ МІРЪ, НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. РЪКОБ.)	
«Poczajowski» Wielki Kanonnik	ВОЗНЕСЫНЕСА НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ,/ ТЕ- ЗОИМЕННІТОМЪ ТИ НЫНѢ ЖИТЕЛЬСТВЪ,/ ЦЕДРЪОТЫ ТВОА ДАРЪИ ХЕ БЖЕ. ВОЗ/ВЕЕЛН СІЛОЮ СВОЮЮ КЛГОВЪКРНАГО ЦРЪА/ НАШЕГВ, ПОКЪДЫ ДАА ЕМЪ НАСОПОРТАТЫ, ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ/ МІРЪ, НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. ГІОБ.)	ВОЗНЕСЫНЕСА/ НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ ТЕ- ЗОИМЕННІТОМЪ ННѢ/ ЖИТЕЛЬСТВЪ ТВОЕ- МЪ ЦЕДРЪОТЫ ТВОА/, ДАРЪИ ХРТЕ БЖЕ. ВОЗВЕЕЛН СІЛОЮ СВОЮЮ/ КЛГОВЪКРНАГО ЦРЪА НАШЕГВ, ПОКЪДЫ/ ДАА ЕМЪ НАСОПОРТАТЫ, ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ, МІРЪ НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. УЛГ.)
«Preobrażeński» Wielki Kanonnik	ВОЗНЕСЫНЕСА НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ, ТЕЗОИМЕННІТОМЪ ТИ ННѢ ЖИТЕЛЬСТВЪ,/ ЦЕДРЪОТЫ ТВОА ДАРЪИ ХРТЕ БЖЕ. ВОЗ/ВЕЕЛН СІЛОЮ СВОЮЮ КЛГОВЪКРНАГО ЦРЪА/ НАШЕГО, ПОКЪДЫ ДАА ЕМЪ НА СОПОРТАТЫ, ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ/ МІРЪ, НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. ГІОБ.)	ВОЗНЕСЫНЕСА/ НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ ТЕ- ЗОИМЕННІТОМЪ ННѢ/ ЖИТЕЛЬСТВЪ ТВОЕ- МЪ, ЦЕДРЪОТЫ ТВОА/ ДАРЪИ ХРТЕ БЖЕ. ВОЗВЕЕЛН СІЛОЮ СВОЮЮ/ КЛГОВЪКРНАГО ЦРЪА НАШЕГВ, ПОКЪДЫ/ ДАА ЕМЪ НА СОПОРТАТЫ, ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ, МІРЪ НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. УНД.)
Mały Kanonnik		ВОЗНЕСЫНЕСА НА КРЪТЪХЪ БОЛЕЮ,/ ТЕ- ЗОИМЕННІТОМЪ ННѢ ЖИТЕЛЬСТВЪ ТВОЕМЪ. ЦЕДРЪОТЫ ТВОА ДАРЪИ ХРТЕ БЖЕ. ВОЗВЕЕЛН СІЛОЮ СВОЮЮ, ДЕРЖАВНАГО ЦРЪА НАШЕГО. ПОКЪДЫ ДАА ЕМЪ НАСОПОРТАТЫ, ПОСОКІЕ НМЪЦИ/ ТВОЕ ОРЪЖІЕ, МІРЪ НЕПОКЪДІМЪЮ ПОКЪДА. (Л. КЗ)

Таблица 2. Teksty Kondakionu do Krzyża

³ Dostępny w Internecie pod adresem: <http://www.wmbc.olsztyn.pl/dlibra/docmetadata?id=1335&from=pubindex&dirids=62&lp=35> [dostęp 15.03.2018].

Zestawienie tekstów kanonów wykazuje również poszerzenie w późniejszych wydaniach kanoników („Preobrażenskim” i Małym) form imiesłowów przymiotnikowych i przymiotników, jak również utworzonych od nich przysłówków pisanych z dwoma *нн* w sufiksach *-нн-* a *-енн-* zgodnie z obowiązującą regułą ortografii języka rosyjskiego.

2. Tekst paraliturgiczny: „Czin ispowiedaniju”

Rękopis „Czinu ispowiedaniju”⁴ ze zbiorów klasztoru w Wojnowie zawiera porządek odprawiania sakramentu pokuty, regułę spowiedzi. Opis i systematyzacja podobnych rękopisów p. Алмазов 1894. Tekst obrzędu został spisany na przełomie XIX-XX w., ale tak jak wszystkie teksty liturgiczne bazuje na starszych podobnych o typowej strukturze opracowanej na podstawie bizantyńskiego ustawu spowiedzi ułożonego przez patriarchę Jana IV Postnika (Алмазов 1894/I, 87). Wojnowski rękopis składa się z trzech obowiązkowych części przedstawiających sekwencję sformalizowanych czynów i wypowiedzi, którymi rozpoczyna się i kończy spowiedź, oraz spowiedź właściwą.

Obrzęd zaczyna się od trzech pokłonów przed Świętą Ewangelią, którym towarzysza słowa БЖЕ ѠЧНІТН МѦ ГРѢШНАГО Н ПОМІЛЪНІ МѦ; БОЗДАВЫН МѦ ГДІ ПОМІЛЪНІ МѦ; БѢЧІСЛѦ СОГРѢШНІХЪ ГДІ ПРОСТІНІ МѦ; ПРІЙМІНІ МѦ ГДІ КѦЮЦІАГОСА Н ПОМІЛЪНІ МѦ. Potem podane są teksty Trisagionu i modlitwy do Najświętszej Trójcy, psalmów 50., 4., 13., 69. Te i kolejne fragmenty tekstu są pisane w języku cerkiewnosłowiańskim, jak również teksty czynności końcowych: modlitw, fragmentów Nowego Testamentu o przebaczeniu grzeszników: z 1. listu św. Pawła do Tymoteusza (1: 15-17), Ewangelii św. Mateusza (9: 9-13), Ewangelii św. Jana (7: 53; 8: 11), psalmu 31. oraz troparionu „Объятыя Отча”. Biorąc pod uwagę długość tradycji stosowania sięgającej co najmniej XIV w. oraz różnice występujące w treści tych części (w różnych rękopisach i drukowanych tekstach Reguły Spowiedzi różnią się numery psalmów, modlitwy, głosy troparionów, fragmenty Nowego Testamentu), należałoby się spodziewać kilku warstw językowych cerkiewnosłowiańskich.

Część środkowa tekstu zawiera zestaw pytań, które w ostatnich latach wielokrotnie były omawiane np. w Мангилев 1998; Корогодина 2006; Потехина 2010; Васильев 2014; oraz tzw. ponowienia, które u staroobrzędowców składają się na inny bardziej rozpowszechniony gatunek tekstu pokutnego „Skitskoje pokajanie”. Tradycje redagowania pokutnych tekstów u staroobrzędowców odrodziły się na przełomie XVIII-XIX ww.

---

⁴ Чинъ исповеданію. Рękopis. Wojnowo, koniec XIX — pocz. XX w. ok 349 ss., wymiary: 10, 5 x 12,7, oprawa deski w skorze, pismo półustaw czerwono czarny 8-11 linijek na stronie.

(Korogodina 2006, 121). Najstarsze pytania pochodzą z drukowanych potrzebników z połowy XVII w. (ibid.), a więc prawdopodobnie dlatego powtarzają się we wszystkich późniejszych rękopisach i w drukowanych tekstach.

Pierwsza część pytań ma charakter katechezy, nie wymaga przemyślenia odpowiedzi, które podano bezpośrednio w tekście:

- (1) Вѣрѣшли во Ѡца и еѡа и еѡаго дѡха. Ѡвѣщаеѡхъ: вѣрѣю честныи оѡе
- (2) Вѣрѣшли в' прѣхю вѣхъ и во всѡ еѡыа. Ѡвѣщаеѡхъ: вѣрѣю чѣныи оѡе
- (3) Покланѣшлиа Ѡбразѡ хрѣтовѡ и пречѣыа вѣы и вѣемъ еѡым на нѡнѡ на-
пѣанымъ. Вѣрѣю чѣныи оѡе и поклонѣа
- (4) Недѣржѣшли еѣси которыа или рѡдорѡ самомышленого. Неповѣдѣшли въ
трѣце еѡнаго бѣа несмѣна и нерѡделна ѡ спрѣнохѣна. Неповѣдѣю оѡе.
- (5) Неповѣдѣши ли хрѣта в' двѡ еѣтествѣхъ вѣжествѣхъ ѡ чѣчествѣхъ коѡдном же лицѣ
ѡвѣрѣшли. Неповѣдѣю чѣныи оѡе ѡ вѣрѣю etc.

W odróżnieniu od tych podstawowych pytań o chrześcijańską dogmatykę, kolejne, zarówno te pochodzące ze starszych potrzebników, jak i dostosowane przez osobę układającą tekst do warunków lokalnych, należą do różnorodnych pod względem czasowym warstw językowych oraz stylów. Ponieważ M. W. Korogodina uważa, że „вопросники и поновления” w Rosji „приобрели огромное значение, какого никогда не имели в Византии и южнославянских странах (2016, 21), można byłoby przypuszczać, że pewna część tekstów pytań i — szczególnie — ponownie została stylizowana na język cerkiewnosłowiański, inne są pisane w języku rosyjskim (potocznym). Ср.:

- (6) не словѣчишь ли оѡхъ ѡли мѣри крѣнымъ;
- (7) оѡа дѡхвнаго ѡли оѡа рѡнаго ѡли мѡтерь ѡли крѣта ѡли еѣтрѡхъ не бѣли;
- (8) незвѣахъ ли когò жидомъ ѡ вѣгомъ ѡли совѡкой
- (9) неплюнѡхъ ли комѡхъ вѡрѡхъ ѡ вѡродѡхъ
- (10) пѣрѣтѡхъ комѡхъ неказѡхъ ли
- (11) недрѡзнилѡхъ ли когò гѡзыкомъ
- (12) небранилаь ли снохѡй ѡли совѣкрѡмъ. еѡловкой кѡрѡа блѡдѡхъ еѡка вѣдѡа пѡдѡа
ѡли такожа ѡ не прѡтѣлаь
- (13) некажешли надѡелѡхъ живѡва бы чѣкѡ зарѡхъ ѡли когò томѡхъ пѡхѣилѡхъ ѡли кѣрѣтѡхъ
когò неылаьли
- (14) прѣемѡа чѡтѡа ѡкѡдѡмѡа ѡнѡ такоже покѡеѡа гѡко чѡтѣе

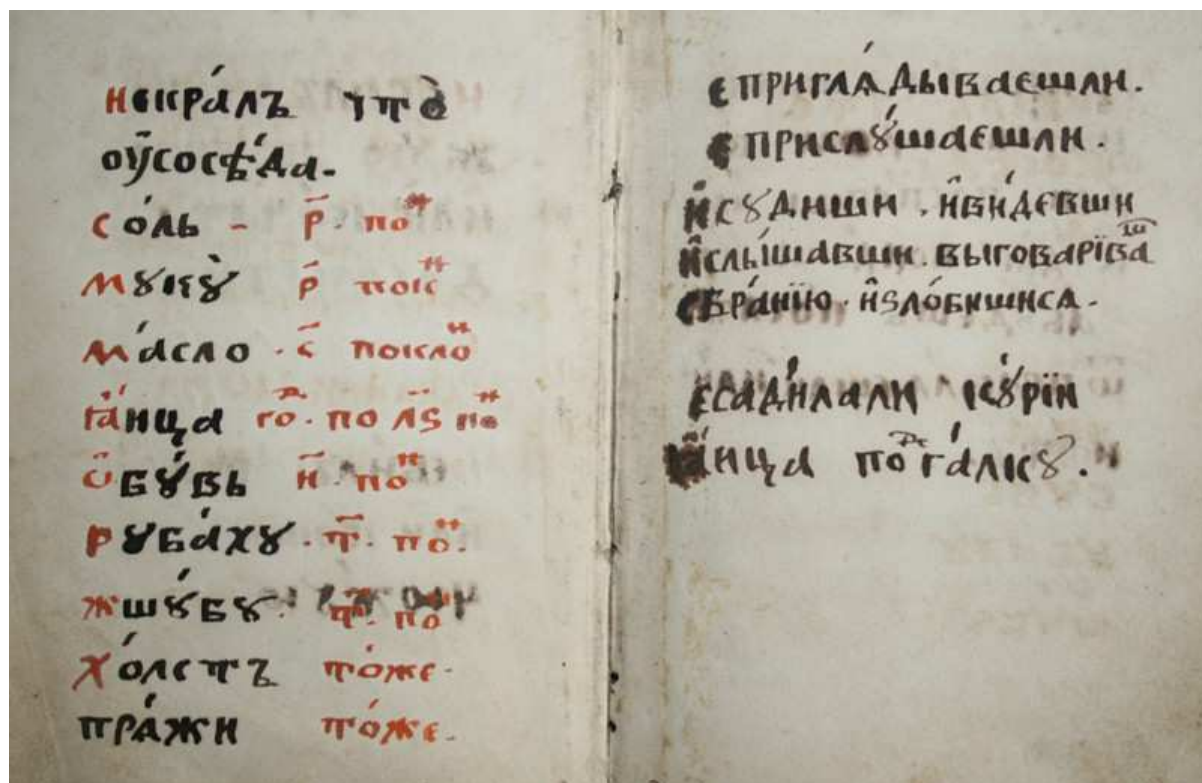
(15) ѿбмáнникъ и́тътъ е́динъ сѣдъ

(16) вѣ́сто зѣ́ймомъ и́ обѣ́аномъ щели вма́тъиню ѿста́витца (ВР, л. 47 об.),

(17) немѣ́тymi рѣ́ками нека́салъ ли е́и до сѣ́ыхъ и́кóнъ и кнѣ́гъ, и́ли хлѣ́ба ножь
ковшъ и́ли немолнлсъ ли бѣ́ (ВР, л. 29 об.)

(18) неходѣ́лъ ли въ мечѣ́тъ татáрскую и́ли вкорте́ немецкую, и́ли вшколѣ́ к жидам
немѣ́лъ ли снѣ́ми бѣ́нѣ́, неходѣ́лъ ли снѣ́ми гдѣ́ въ а́рмонкѣ́ в трахти́рѣ и́взмѣстѣ́
снѣ́ми ѣ́лъ и́ пилъ (ВР, лл. 48 об. - 49)

(19) пѣ́темъ ндѣ́чи и́ли вдомъ пришѣ́ невѣ́рныхъ и́ли некрещѣ́номѣ́ здра́ствѣ́и и́ли бѣ́
впóмоць и́ли бѣ́ протѣ́тъ (ВР, л. 50 об.)

Z przytoczonych powyżej przykładów widać, że tak pisownia, jak słownictwo i składnia pytań bardzo się różnią. Fragmenty tekstu nacechowane pod względem potoczności zawierają przykłady pisowni wg zasady fonetycznej: *здрастѣуй, кочата* ‘koguta, D.lp.’, *в каравод, извоицик*; końcówek przymiotników: *молодова, мирскова, немолонова* etc.; wyrazy niecenzuralne, nieregularne formy (*ярмонка, трахтур, не играте ли, по гадателной въсоломонь, не цѣловалса ли когда съ дѣвочкамъ, не давалъ ли вrostы денегъ* etc.) i znaczenia wyrazów (*не покорила ли кого чем* etc.). Cechą charakterystyczną składni potocznych fragmentów tekstu jest brak wyrazów łączących zdania złożone (*не нашѣлъ ли какóй находки. и себѣ оудѣржалъ. спрашивали нѣ сказáлъ; не глядель ли гдѣ на*

вѣртушку разыгрываютъ вѣщи вѣдѣнги). Nadmierne stosowanie kompresji w konstrukcjach zdaniowych doprowadza do tego, że zdanie okazuje się bezsensowne (не дѣлать ли вычета извощику за неуспехъ гразей).

3. Tekst polemiczny: „Wiecznaja Prawda” Awwakuma Komisarowa

„Wiecznaja Prawda” Awwakuma Komissarowa (Awwakuma Anisimowa Kamisarowa) stanowi najbardziej obszerne i szczegółowe kompendium wiedzy z historii, dogmatyki i ideologii ruchu staroobrzędowego po „Pomorskich otwietach”. Dokładnie nie wiadomo, gdzie i kiedy ten traktat został wydany. Sam autor pisze, że ukończył książkę w 1895 r., jednak S. W. Rudakow podaje: Kowrow, 1895 (Рудаков 2014: примечание 1). Pość materiałów źródłowych, w tym starodruków cytowanych w traktacie nasuwa potrzebę odpowiedzi na pytanie o tym, skąd wiejski nacziotczik-„nietowiec” mógł takie książki wziąć, szczególnie że sam narzekał na brak dostępnych materiałów i źródeł: *мѣсто положѣнїа, нѣшего жїтєльства, ѿвсѣхъ городѣхъ сортоитѣхъ вѣдѣльномъ разстоѣнїи, ѣ неѿвѣстѣтѣла блїзѣ нѣшей мѣстности, нигоудѣрственной, ницеркѣвной, ниѿцѣственной какѣй лѣко пѣблїчной вѣлїотѣки, ѣли какѣй нѣздѣ книгохранїтѣльной ѣрхївы, чтоѣы гдѣ возмѣжно было воспѣзоватьѣ книгамн (ВП 1v-2);* jak również na brak chęci pomocy wśród współwyznawców: *ѿнѣга, къ сожалѣнїю сказѣть неѿказалоѣ ниѿдногѣ такогѣ человекѣа, чтоѣы котѣрый, вѣсобрѣнїи доводѣхъ, ѣли вѣ расположѣнїи пїемненности, подѣла вѣ мнѣ рѣкѣ помѣци* (id.). Najprawdopodobniej jednak „pomocną rękę” Komissarow znalazł w domu kupców Pierszinów (również „nietowców”): po pierwsze, wiadomo, że pomieszkiwał w ich domu w Kowrowie (Кабанов 2018), po drugie, wiadomo, że rodzina Pierszinów posiadała bogatą kolekcję starodruków i rękopisów. Spora część zbiorów została подарowana w 1957 r. przez spadkobiercę rodziny Dmitrija Pierszina Griebieńszczykowskiej Staroobrzędowej Wspólnoty w Rydze, o czym powiadomił Iwan Nikiforowicz Zawołoko w swoim artykule 1970 r. (przedruk: Заволоко 2011), załączając do niego listę, na której znajduje się większość tytułów wspomnianych w „Wiecznej Prawdzie”.

Struktura książki została określona przez jej cel: Komissarow na 399 kartkach zadrukowanych tradycyjnym dla wydań XIX w. półustawem odpowiada na 8 pytań (kk. 1-2 1. paginacji), które postawił chłopom należącym do Spasowa Soglasija (Wspólnoty

Spasowej) w trakcie rozmowy 13 grudnia 1892 r. w siole Gramotinie guberni Jarosławskiej ujazdu Poszechońskiego wołosti Sofronowskiej misjonarz Cerkwi Prawosławnej Mikołaj Kosatkin (Kasatkin) uprawniony do nawrócenia „raskolników”. Pierwsze pytanie dotyczy łaski Świętego Ducha, której rzekomo została pozbawiona Cerkiew Prawosławna po Soborach Moskiewskich 1666-1667 r.; drugie (w związku z pierwszym) — pod czyją opieką w takiej sytuacji pozostaje Cerkiew. Dalej Kasatkin interesuje się, kto był pierwszym nastawnikiem Spasowców po oddzieleniu ich od Cerkwi Grekorozyjskiej (3. pytanie) i do jakich działań i czynów był uprawniony (4.). Piąte i szóste pytania dotyczą czynności obrzędowych wykonywanych przez członków wspólnoty Spasowców, aby wybrać nastawników, oraz źródeł, zasad i reguł wykonywania tych czynności. Siódme i ósme są związane z konwersją na spasowstwo z innych konfesji albo religii: Kasatkin pytał, w jaki sposób przyjmuje się do wspólnoty, na jakich zasadach, w jakich ksiązkach zostały podane te zasady i jak postępują z „heretykami”, którzy chcieliby przystąpić do wspólnoty. W przestrzennym posłowiu (kk. 389-399) autor stwierdza, że „отвѣты сѣть кнѣга вѣско́емъ рѣдѣ но́ваа, на́нашемъ ѡтѣчественномъ ѡзы́кѣ, ѡбранаа ѡздрѣвниихъ достовѣрныхъ историческихъ источниковъ церкѣвныхъ, и ѡзвнѣшнихъ свѣтскихъ писателей” (ВП: 390).

Faktycznie, jak na nacziotczika przystoi, Komissarow opiera swoi argumenty na cytatach z autorytatywnych źródeł. W tekście traktatu znajduje się 71 dokładnych cytatów z Pisma Świętego (29 cytatów ze Starego Testamentu oraz 42 z Nowego Testamentu) podanych wg Biblii Elżbietańskiej, nie licząc parafraz i aluzji. Autor cytuje utwory Jana Chryzostoma, Efrema Syryjczyka, Pseudo-Dioniziego Areopagite, papieża Grzegorza Dwojesłowa, Cyryla Jerozolimskiego, Andrzeja z Cesarei, Bazylego Wielkiego, Jana z Damaszku, Teodora Studyty, Nikona Montenegrina, Teodora z Edesy i in., posługuje się tekstami działającymi w I Rzeczypospolitej polemistów antyunickich oraz cytuje obszernie fragmenty z Minej Czytanych. Oprócz źródeł cerkiewnych, Komissarow odwołuje się również do prac naukowych o Raskole, do wydanych materiałów sadowych oraz do publikacji prasowych (p. opis cytowanych źródeł z historii w Потехина 2014). W tekście traktatu występują również cytaty z utworów hymnograficznych czy Psalterza, którym nie towarzyszą przypisy, np.:

(1) И́а прѣннаахъ на́сека́ ѣтѣотъ прѣдъ дла́ что̀о, что́кы со́ставлѣнѣемъ ѡныхъ ѡтвѣтѣовъ <...> доставитъ хотѣ́ ма́лѣю хрѣ́ті́анскѣю пользѣ́, любѣ́знымъ на́шимъ со́отѣчественникамъ, ко́торые <...> съжа́лоствѣю срѣ́а, [сомно́гимъ пла́чемъ ѡрыда́нѣемъ,

грѡмкнмх гл҃гомх со лез҃амн возопііють — peryfrazo z tekstów hymnograficznych]: [кѣѣ
пріидѡша гл҃зыцы въдогтоаніе твоє, ѡбѣщевниша цр҃ковь ст҃ю твою, ѡположиша
тр҃пїа раковъ твоихъ взерашно птицамъ неевнымъ, ѡположиша кровь ихъ ѡко водѣ
— psalm 78].

Język tekstów autorskich Komissarowa wykazuje cechy interferencji rosyjsko-cerkiewnosłowiańskiej. Od strony interpunkcyjnej zauważamy stosowanie raczej znaków intonacyjnych, niż interpunkcyjnych. W tekstach rosyjskich występują cerkiewnosłowiańskie leksykalne i gramatyczne wtracenia, pozatem obecne w nich są również elementy języka potocznego:

(2) Кни́га еѣ́ именовема́ вѣчна́я пра́вда. Показѣ́ющая по прѣ́очекомѣ́ предѣ́казанію
пріше́дшее на цр҃ковь хр҃товѣ́, стра́шноє ѡбѣ́щественное о́бщеваніе́ и колненіе́.
(rzeczowniki о́бщеваніе́ и колненіе́ prawdopodobnie pochodzą z tekstów minejnych i
występują w języku rosyjskim w innych znaczeniach);

(3) пріе́рставленіи <...> ѡвѣ́ствовъ, ѡсѡ́бенно ст҃ра́ла ѡ́ дѣ́лать еѣ́о кни́гѣ́ полѣ́зною
дла́ читате́лей вса́каго ро́да. кромѣ́ вса́каго вичі́йства ѡ́красноуѣ́чїа (przyimek *кроме*
występuje w znaczeniu ‘bez’, jak w tekstach cerkiewnosłowiańskich);

(4) Наконѣ́цъ мы́ позабо́тнїа́ ѡ́богачі́ть кни́гѣ́, рѣ́зными дла́ поня́тїа, замѣ́-
чанїа́ми, <...> дабы́ вре́мѣ́ ѡ́бщнмъ дѣ́лать еѣ́о кни́гѣ́ желанно́ю ѡ́любе́зною дла́ всѣ́хъ
(czasownik *позаботиться* oraz zaimek wskazujący *это* występuje w formie potocznej).

4. Wydania publicystyczne: „Istina” Konstantyna Gołubowa⁵

Konstantyn Jefimowicz Gołubow ok 1863 r. z polecenia o. Pawła (Pruskiego), ówczesnego przeora klasztoru pw. Świętej Trójcy i Zbawiciela w Wojnowie, kupił w pobliskim Johannsburgu drukarnię, gdzie oprócz literatury cerkiewnej wydawał własną gazetę „Istina” (1863-66), którą zatem przekształcił w czasopismo o charakterze społeczno-religijnym (1867-68)⁶. Zrywając z ruchem staroobrzędowym, w 1868 r., Gołubow otrzymał święcenia kapłańskie w Moskwie i, uzyskując pozwolenie carskich władz, przeprowadził się do Pskowa,

⁵ Dane faktograficzne o Konstantynie Gołubowie podają wg: Iwaniec 2001.

⁶ Teksty 3. Numeru gazety oraz trzech zachowanych numerów czasopisma (nr 1, 3, 4) dostępny w Internecie pod adresem: <http://wmbc.olsztyn.pl/dlibra/collectiondescription?dirids=62> [dostęp 14.03.2018].

gdzie, zabierając ze sobą wszystkie narzędzia drukarskie, z pozwolenia Najświętszego Synodu nadal wydawał swoje czasopismo⁷ jak również gazetę⁸ („Псковская газета”).

Gołubow urodził się i ukształtował swoją osobowość w środowisku wielonarodowym i wielokulturowym. Pochodzący z Łatgalii syn pańszczyźnianego chłopca-starobrzedowca, Gołubow wielokrotnie zmieniał miejsce zamieszkania: jako dziecko mieszkał z matką w Wilnie, później przeprowadził się do Suwałk, by zatrzymać się na dłużej w Prusach Wschodnich. Był najzdolniejszym i zaufanym wychowankiem przyszłego archimandryta Pawła (Ledniewa) o przydomku Pruski, współpracował z Wasilijem Kielsijewem, korespondował z Mikołajem Ogariowem, niemalże został sportretowany jako główny bohater „Biesów” Dostojewskiego.

E. Iwaniec pisze, że Gołubow władał kilkoma językami. W dzieciństwie na pewno mówił gwarą rosyjsko-białoruską, którą jeszcze dziś można usłyszeć od mieszkańców Wojnowa, uczył się czytać i pisać w języku cerkiewno-słowiańskim w Wilnie, na pewno znał polski i niemiecki, gdyż prowadził sprawy drukarni w Johannisburgu oraz musiał porozumiewać się z miejscową ludnością i urzędnikami, opanował również rosyjski język literacki w stopniu dostatecznym, by pisać artykuły, który publikował w swoich wydaniach, jednak nie otrzymał żadnego systematycznego wykształcenia poza szkołą dla chłopców zorganizowaną przez o. Pawła w klasztorze.

Najprawdopodobniej swoją pierwszą gazetę Gołubow zaczął wydawać pod wpływem W. Kielsijewa, wzorując się na „Obszczim Wieczu” Ogariowa, na co wskazują sposób układania łamów, objętość, treść i przeznaczenie obu gazet. Porównanie tekstów zamieszczonych w obu gazetach byłoby bardzo ciekawe pod kątem idiosylów autorskich, stylistyki języka mówionego stosowanego ze względu na odbiorców oraz wzajemnych zapożyczeń składających się na język publicystyczny. Wg Iwańca, współcześni zarzucali Gołubowowi, że jego pisane po rosyjsku teksty zawierają zbyt dużo błędów ortograficznych i leksykalnych, że nie radzi sobie z gramatyką, że nie jest łatwo zrozumieć, co chce powiedzieć (2001, 90-01).

Podamy kilka przykładów interferencji w języku utworów Konstantyna Gołubowa opublikowanych w johannisburskich zeszytach „Istiny”. W celu uproszczenia oryginalna cyryliczna czcionka została zastąpiona w przykładach współczesną grażdanką, gdzie to było możliwe.

---

⁷ „Миссионерские статьи под названием «Истина»”. Издание Псковскаго Священника Константина Голубева. Wydawana w latach 1868-1886.

⁸ „Псковская газета”, литературно-археологическое и промышленно-культурное издание. Wydawana w latach 1886-1887.

Dedykując swój artykuł „Животъ мира” Wilhelmowi Wundtowi, nad którego książką rozważa, Gołubow pisze: „Жертвуется профессору В. Вундту в Гейдельберг” (Истина 4, 2). W wyniku interferencji powstały rosyjsko-cerkiewnosłowiańskie hybrydy, jak *произрастение* ‘растение’ и *растение* ‘рост’, *извѣртывается* (ros. lit.: изворачивается), *обязглавленныхъ* (ros. lit.: озаглавленных), *обчистить* (ros. lit.: очистить), oraz imiesłowu: <о> *всеживящем* <существе>, *осязимой* <природы>, *питеющего* <зародыш тайны>, *видучий* („человек слепой понятливее видучаго”), *сприсуция* ‘присущие’.

Elementy języka cerkiewnosłowiańskiego nadają kształtu stylowi publicystycznemu „Istiny”: *самосознательный* <дух>, *умозаключатъ* ‘понимать’ (por. bułg. *Умозаключение* ‘понимание’), *грубоматериальный* <мир>, *зловредие излишшестрастей* i pod. Szczegółowego badania wymaga ulubione określenie Gołubowa *самостеснение* ‘самоограничение, воздержанность’, pod głębokim wrażeniem którego znajdował się Dostojewskij (Буданова 1990, 693-795).

Zagadnienie interferencji na płaszczyźnie składniowej w wypadku konfrontacji języków pokrewnych stanowi jeden z najbardziej skomplikowanych problemów. W przypadku tekstów Gołubowa chodziłoby przede wszystkim o interferencję cech języka książkowego a potocznego w związku z nadmiarem solecyzmów (elips, anakolutów etc.), np.: *Илчѣцагв челоѣка попрѣнтѣ потерпѣть, покѣ приготѣватъ емѣ (что?), ѿ ѡнз соглашѣтѣ. ѡнз вѣдетъ ѡпотреблѣть (что?) съ разсѣждѣнїемъ ѡбѣдѣемъ* (z elipsą bliższego dopełnienia); *Любопытѣтъ челоѣчекѣгв дѣла собѣственѣ ѡблекѣтъ въ постыжѣтельство (чего?) не постыжѣмагв; ѿнѣ ѿпытѣвъ невозможность постыжѣнїѣ ѡбѣргнетѣ ѡ не постыжѣмагв* (błąd w związku zgody podmiotu i orzeczenia, błędne użycie równoważnika zdania, błąd rządu czasownika *увлекаться* oraz elipsa dopełnienia bliższego); *Мы ѡпрѣемѣ ѿнѣ всѣ не понимѣть, ѿнѣ всѣ выдѣмыватъ* (elipsa ew. kondensacja konstrukcji predykatywnej).

Wyłącznie z kontekstu (i nawet nie w każdym wypadku) da się zdefiniować znaczenie przyimka czy łącznika *кроме*: *И ѡнз поймѣтъ ѿпролезнѣтѣ, кромѣ всѣкихъ чѣлѣсныхъ наказанїѣ* (‘без’); *По какомѣ же прѣвѣ въ <...> вывѣднѣтѣ ѿгѣ [человека] въ положѣнїѣ*

ВЫХОДЯЩЕЕ ИЗ СОСТАВА МІРА? НѢТЪ, ЭТО КРОМѢ ТОГО. ИЗ МІРА ОНА ВѢСЬ ОСТАЕТСЯ
ВОНАМЪ СЦЕРКВОНАМЪ (б. «Истина», № 4: 7) ('вне?', 'без?')

5. Współczesne wydania wspólnot Pomorskich

Współczesne wydania staroobrzędowców-pomorców, z wyjątkiem literatury liturgicznej, są drukowane czcionką grażdzańską. Zastępowanie cyrylicy w tekstach świeckich rozpoczęło się z rozprzestrzenieniem legalnego druku. W staroobrzędowym podręczniku z religii (pierwsze wydanie — Rzeżyca 1924) cyrylicą wydrukowano tylko aneks zawierający krótką azbukę łącznie z wyjaśnieniem greckich liter i ligatur oraz skrótów, system liczbowy i „Opowiadanie o lestowce”. Wszystkie modlitwy, „Naczał”, psalmy i wybrane tropariony z kondakionami wydrukowano w języku cerkiewnosłowiańskim w ortografii rosyjskiej sprzed reformy 1918 r., oprócz tego podano równoległym tekstem tłumaczenia modlitw i dekalogu na język rosyjski.

Grażdzańską czcionką od lat 20. XX w. drukowano czasopisma i kalendarze staroobrzędowców mieszkających w krajach nadbałtyckich i w Polsce. Ta tradycja do dzisiaj została zachowana, jednak należy zauważyć, że w rosyjskich tekstach kalendarzy występują elementy języka cerkiewnosłowiańskiego. Zjawisko interferencji obejmuje przede wszystkim formy gramatyczne w menologiach. Na przykład, „Перекидной календарь с месяцесловом на 2012 г. «Духовные стихи староверов»”, wydany przez Ryską Pomorską Wspólnotę Objawienia Pańskiego oraz Stowarzyszenie Starowierów im. I. Zawołoki, ułożony przez Piotra Aleksejewa z Rygi, zawiera fragmenty wierszy wydrukowane na obrazkach-lubkach wykonanych przez Pawła Warunina, przewodniczącego Związku Wspólnot Staroobrzędowych Estonii. Do każdego dnia miesiąca na prawej stronie został podany komentarz w języku rosyjskim np.: „Постные дни, когда трапеза разрешается с: маслом, рыбой, сыромолочными продуктами (без мяса)”. Lewa strona zawiera menologium, którego język należy określić jako hybrydowy, ponieważ łączy formy rosyjskie i cerkiewnosłowiańskie, np. w zapisie na 30 (17) września czytamy: „Неделя по Воздвижении, 17-я по Пятидесятнице. Гл. 8 Ев. воскр. 6-е. Святых мучениц Веры, Любве и Надежды и матери их Софии (ок. 137). Пролог: свв. мучениц Агафоклии и Феодотии (ок. 230). Свв. муч. 156-ти огнем скончавшихся (ок. 310). Свв. муч. два епископа, Пелия и Нила, и два славна мужа, Пафермутия и Илии, и инех с ними — в тексте слова, в прологе”. W kalendarzu Staroprawosławnej Pomorskiej Cerkwi na 2017 r. wydanym przez Jedyną Radę tej cerkwi w Sankt Petersburgu w menologium (ss. 10-44) tradycyjne opisy

święt zostały nadrukowane w języku cerkiewnosłowiańskim wg zasad współczesnej ortografii rosyjskiej, np. w zapisie na 18 (5) stycznia znajdujemy: „Предпразднство Просвещения (Богоявления, Objawienia Pańskiego — Е. П.). И святых мученик Феопента и Феоны (303). И преподобныя матере наша Сигклитикии (ок. 350). Пролог: прп. Григория (ок. 820), Фостиря, Мины (IV). Поклоны: приходные, исходные, на правиле поясные. Утром служатся Царские часы. День постный (1-жды с маслом)”. Formy cerkiewnosłowiańskie w tekście zostały zaznaczone kursywą. W nagłówkach, jak również we fragmentach wierszy duchowych na drzeworytach Warunina została zastosowana stylizowana czcionka cyrylicka. Rok kalendarzowy wg współczesnych kalendarzy rozpoczyna się 1 stycznia, daty starego stylu podają się jako fakultatywne.

W podręczniku dla nastawników ułożonym przez Wiktora Szamarina („Уставъ соборной службы. Руководство-самоучитель. Пособие старообрядческимъ служителямъ для проведения церковныхъ службъ”, Санкт-Петербург, 1992, 122 s.) cyrylica w wersji stylizowanej również występuje wyłącznie w nagłówkach (na okładce widzimy słowo *Ustaw* pisane z jerem, natomiast na stronie tytułowej już bez jera). W rosyjskim tekście podręcznika występują terminy niezbędne do określenia części nabożeństwa, zarówno jak pierwsze słowa hymnów pisane czcionką grażdzańską. Obszerny aneks (ss. 84-121) zawiera wybrane teksty hymnów w języku cerkiewnosłowiańskim, ale zostały wydrukowane zgodnie z zasadami ortografii współczesnego języka rosyjskiego, np.: „Пресвятая Троице Боже наш, услыши молитву раб своих (!), молящихся Тебе” (tekst zapiewu na nabożeństwie, s. 84); „Пророка Твоего Господи, (имя), память празднующе, того ради молим Тя, спаси душа наша”(Тропарion ogólny, Głos 2., s. 101).

Wnioski

Złożony pod względem językowym charakter tekstów staroobrzędowych okresu najnowszego wydaje się być bardzo ciekawym obiektem badań w związku z występującą w nich interferencją rosyjsko-cerkiewnosłowiańskiej. Razem z tym analiza wątków związanych z interferencją nasuwa potrzebę zwrócenia się pod względem metodologicznym do założeń dyglosji ew. bilingwizmu. Na podstawie tych założeń omawiane teksty można byłoby również przedstawić jako przykład przełączania kodów (code switching). W ostatnich latach tego pojęcia coraz częściej używa się poza obrębem językoznawstwa. Literaturoznawcy również stosują to pojęcie do charakterystyki stylów literackich w przypadku, kiedy to tekst zawiera elementy więcej niż jednego języka, np.: Torres 2007

Na zakończenie tego wstępnego opracowania tak bardzo ważnego zagadnienia powinno być przytoczone słowa A. W. Wozniesieskiego, który podkreślił, że “что старообрядчество несводимо к простому традиционализму и неотступной ревности к старине” (Вознесенский 1993, 368).

BIBLIOGRAFIA

Алмазов, А. И. (1894), Тайная исповедь в православной церкви. Опыт внешней истории. Тт. 1-3. Одесса: Типо-литография штаба Одесского военного округа.

Алпатов, С. В. (2004), Берестяные грамоты в контексте фольклорной и литературной традиции. В: Древняя Русь. Вопросы медиевистики. № 4 (18), 123-128.

Буданова, Н. Ф. (1990), Примечания. В: Ф. М. Достоевский, Собрание сочинений в пятнадцати томах, т. 7, «Бесы». Ленинград, 673-846.

Васильев, Д. В. (2014), Два списка чина исповедания, хранящиеся в рукописных собраниях Петрозаводска. В: *Studia Humanitatis Borealis*. № 1, 69-76.

Вознесенский, А. В. (1993), Канонник как тип книги у старообрядцев. В: Труды Отдела древнерусской литературы. Т. XLVIII. Санкт-Петербург, 355-368.

Вознесенский, А. В. / Мангилев, П. И. / Починская, И. В. (1996), Книгоиздательская деятельность старообрядцев (1701-1918). Материалы к словарю. Екатеринбург.

Даль, В. И. (1955), Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х тт. Москва.

Дутчак, Е. Е. (2011), Старообрядческая книга: болевые точки научного описания поздней кириллической рукописи. В: И. В. Поздеева, В. П. Пушков (ред.) Язык, книга и традиционная культура позднего русского средневековья в жизни своего времени, в науке, музейной и библиотечной работе XXI в. = Мир старообрядчества. Вып. 8. Москва, 674-688.

Евгеньева, А. П. (ред), (1984), Словарь русского языка. В 4-х тт. Москва.

Заволоко, И. Н. (2011), Собрание рукописей и старопечатных книг Д. Н. Першина и И. В. Дорофеева в Рижской Гребенчиковской общине. В: Рижский старообрядческий сборник, Рига, 84-88.

Кабанов, А. Е. (2018), Судьба книжного собрания ковровских купцов Першиных. Электронный документ. URL: <<http://www.vladregion.info/articles/sudba-knizhnogo-sobraniya-kovrovskikh-kuptsov-pershinykh>>. [Доступ 21.03.2018].

Корогодина, М. В. (2006), Исповедь в России в XIV-XIX вв. Санкт-Петербург.

Кусмауль, С. (2015), Эволюция принципов употребления буквы *ω* во 2-й половине XVI в. и в 1-й половине XVII в. W: *Fontes Slavica Orthodoxa*. Том II Православная культура вчера и сегодня. Olsztyn, 89-133.

Мангилев, П. И. (1998), Вопросные статьи на исповеди в рукописном сборнике XVIII в. В: Проблемы истории России. Вып. 2: Опыт государственного строительства XV-XX вв. Екатеринбург, 325-338.

Мартине, А. (1979), Предисловие. В: У. Вайнрайх, Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования, пер. Ю. А. Жлуктенко. Киев, 18-21.

Потехина, Е. (2010), Концепт «грех» в православном дискурсе исповеди. В: Концепты культуры в языке и тексте: теория и анализ. Olsztyn, 43-70.

Потехина, Е. (2014), История старообрядчества в полемическом трактате «Вечная правда». W: *Fontes Slavica Orthodoxa*. Т. I. Православие в славянском мире: история, культура, язык. Под редакцией Е. А. Потехиной и А. Г. Кравецкого. Olsztyn, 194-210.

Потехина, Е. (2016), Канонники из Войновского монастыря: попытка сравнительного анализа. W: *Fontes Slavica Orthodoxa*. Т. III. Православная культура: история и современность. Под редакцией Е. А. Потехиной и А. Г. Кравецкого. Olsztyn, 171-190.

Плетнева, А. А. (2013), Лубочная библия: язык и текст. Москва.

Цейтлин, Р. М. / Вечерка, Р. / Благова Э. (1999) (ред.), Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков), 2-е издание, стереотипное. Москва.

Iwaniec, E. (2001), Droga Konstantyna Gołubowa od starowierstwa do prawosławia. Karty z dziejów duchowości rosyjskiej w drugiej połowie XIX wieku. Białystok.

Jaroszewicz, Z. (1989), Zbiorek wierszy z żeńskiego klasztoru staroob-rzędowego w Wojnowie na Mazurach. W: *Slavia Orientalis*. XXXVIII. Nr 3-4, 463-475.

Orzechowska, J. (2014), Азбуки в книжных собраниях мазурских старообрядцев. W: *Fontes Slavica Orthodoxa* I, Православие в славянском мире: история, культура, язык. Red. Елена Потехина, Александр Кравецкий. Olsztyn, 162-175.

Torres, L. (2007), In the Contact Zone: Code-Switching Strategies by Latino/a Writers. In: *Melus* Volume 32, Issue 1, 1 March 2007, 75-96. DOI: <https://doi.org/10.1093/melus/32.1.75>.